

EUGENIJUS ŽMUIDA

Apie save ir savo laiką

Vanda Zaborskaitė, *Autobiografijos bandymas*, sudarė Virgilija Stonytė,
Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, 384 p. ISBN 978-9986-
39-742-7

Su dideliu malonumu perskaičiau Vandos Zaborskaitės atsiminimų knygą *Autobiografijos bandymas* (Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012). Visad žavėjo profesorės kalba – taikli, disciplinuota, tiksliai formuluojanti mintį. Buvo nekantru sužinoti, kaip toks ramus analitinis protas iš vidaus nušvies sovietinę epochą, lietuvių inteligentijos raišką tomis sąlygomis, kaip bus pateikti akademinio gyvenimo užkulisiai, pagaliau – kiek atsivers pačios profesorės gyvenimas, mažai žinomas ir kiek paslaptingas dėl jos luošumo. Tiesa, užvertus paskutinį atsiminimų puslapį iš karto apniko lengvas apmaudas, kad visgi tiek mažai parašyta, kad profesorė turėjo, savaip privalėjo, įsipareigodama ateičiai, parašyti daugiau, plačiau, detaliau. Ji nerašė dienoraščio, ir tai, be abejo, apsunkino ir gerokai patrupino prisiminimus žmogaus, nors ir turinčio puikią atmintį, bet linkusio į lakonišką kalbėjimą. Iš tų asmeninių pikantiškų dalykų sužinota tik tiek, kad Zaborskaitė išties visai ne Zaborskaitė, nes jos tėvo, mirusio nuo šiltinės prieš pat jai gimstant, pavardė buvo Jurgis Šurkus (farmacininkas Zaborskas, už kurio ištekėjo graži našlė Kamilija, buvo jos patėvis, tikriausiai įsidukrinęs Vandutę); kad ji buvo ištekėjusi už istoriko Rimanto Vėbros; kad sunkiai gyveno, karšindama savo jaunesnį brolių Jonuką, motiną, psichine liga sergantį vyrą. Biografijos detales tenka tiesiog rankioti įtempus „klausą“, nes profesorė pasakoja labai nedaug, tik iš užuominų gali kurti jos buities vaizdą. Visas jos dėmesys – savo dvasinei savijautai ir daugiausia – kultūriniam, akademiniam gyvenimui, kuris taip pat buvo kompliktuotas, sudvejintas, niūrus, nes atmosfera buvo užnuodyta primityvia sovietine ideologija, persmelkta persekiojimų, įtarinėjimų, skundų pavojaus, partinių klapčiukų niekšingos veiklos. Ramaus mokslinio darbo beveik visą gyvenimą ilgėtasi, apie jį svajota našiaisiais savo amžiaus metais. Ši aiškiai matyta ir suvokta aplinkybė lemia tam tikrą autorės frustraciją dėl mažai padarytų darbų, dėl pilnai nerealizuotos savo potencijos.

Išaugusi dar „sveikoje“ nepriklausomoje Lietuvoje (beveik baigta gimnazija), tolerantiškų inteligentų miestiečių šeimoje, persiėmusi Vinco Mykolaičio-Putino idealų maksimalizmu, Vanda sparčiai siekė mokslo aukštumų, kilo humanitarinės karjeros laiptais, bet iki tam tikros ribos – kol buvo sunaikinta Vilniaus universiteto katedra su Mykolaičiu-Putinu, Meile Lukšiene, Irena Kostkevičiūte, Aurelija Rabačiauskaite, Donatu Sauka. O tai padaryta buvo anksti, 1951 m., pačioje Vandos Zaborskaitės, jau spėjusios įsitvirtinti universitete, mokslinio kelio pradžioje. Ir tas Vilniaus universiteto auros, pirmosios mokslinės darbovietės žavesys, kolegiška ir darbinga atmosfera daugiau profesorės gyvenime nepasikartojė. Maža to, katedros „istorija“ persekiojo kaip dėmė. Po tų įvykių, tokių gėdingų žvelgiant iš dabarties perspektyvos, jai teko laukti partinių bonzų malonės bet kokiai mokslinei vietai gauti. Zaborskaitė, kaip ir kitos buvusios jos kolegės, tapo savotiška tremtine, nors ir nebuvo išstremta. Tai ir daugelis kitų aplinkybių (alinanti buitį, savo būsto neturėjimas, o jį gavus – artimųjų ligos ir mirtys) buvo faktoriai, trukdę susikaupti, kryptingai realizuoti savo sumanymus. Tik vienas iš jų – monografija apie Maironį – buvo įgyvendintas daugmaž taip, kaip norėta. Įsipareigojimas Maironiui buvo vidinis, negalvota apie pliusą karjeroje, mokslinį laipsnį, netgi apie atskirą knygą. „Mėgavausi visiška laisve, nesijaučiau suvaržyta jokių išankstinių reikalavimų“ (p. 160). Tai buvo siekis rašyti kiek galima išsamiau, užpildyti didžiulę spragą brandžiosios lietuvių literatūros tapsmo istorijoje. Veikalui reikėjo daug medžiagos – Maironio gyvenimo, mokslo, studijų, darbo metai buvo mažai tyrinėti, mažai analizuota ir pati kūryba. Profesorės nuveiktas darbas Kijeve, Peterburgo archyvuose nagrinėjant poeto tekstus – kolosalus. Bet apie tai galima spręsti tik iš pačios monografijos, nes atsiminimuose autorė visa kukliai nutyli. Tenka kiek apgailėstauti, kad monografija *Maironis* mokslininkės biografijoje buvo vienintelė tokio kalibro knyga, nors išsamų vieno autoriaus studijų lietuvių literatūros mokslui labai trūko (ir dabar dar trūksta). Zaborskaitė, būdama savo krašto patriotė ir gerai suvokdama mūsų filologijos padėtį, tai puikiai suprato ir jautė tą poreikį, bet jai nebuvo lemta užsiimti fundamentalesniais literatūrologiniais darbais.

Pinigų statomam butui poreikis paskatino rašyti *Eilėraščio meną* – antrą puikią knygą, labai novatorišką tuo metu, įvedančią vakarietišką interpretacijos metodą į mūsų literatūrologiją ir kartu demonstruojančią jo veikimo principus. Per vieno eilėraščio analizę parodyti kūrinio estetinę vertę, atverti jo reikšmes, prasmės formavimąsi iš fonetinių sąskambių, atrasti „iracionaliai sukonstruo-

tame tekste racionaliai apčiuopiamus dėsningumus“ (p. 186) buvo tuo metu visiškai nauja. O jai pačiai – dar ir patogu, nes buvo įmanoma išvengti politinės ideologijos. Užsidarydamas vieno eilėraščio ir jo poetikos rate, interpretatorius savaime atsiriboja nuo istorinių, politinių aplinkybių, netgi poeto biografijos – tų dalykų, kurie sovietinėje literatūrologijoje buvo privalomi, o su jais privalomas ir ideologinis viso išorinio konteksto vertinimas pagal išankstines „tiesas“. Zaborskaitė rado (daugiausia įtakos turėjo simbolisto Andriejaus Belo teorinis darbas *Ritmas kaip dialektika*) tokį būdą, kuris leido jai būti, kuo ji troško, – literatūros mokslo žmogumi tiksliausia šio žodžio prasme. Iš vieno eilėraščio „šokant“ į kitą, pateikiant tik patį tekstą ir einant prie jo interpretacijos buvo galima aptarti visą lietuvių poeziją nuo jos ištakų iki vėlyviausių pavyzdžių. Taip toje knygoje buvo ir daroma. *Eilėraščio menas* išėjo 1965 m., neužkliuvo valdžiai (kaip perkūnsargis įtraukti Vytautas Montvila, Eduardas Mieželaitis), sulaukė didelio populiarumo, jau 1970 m. buvo išleista antra, papildyta, laida. Trečioji, dar daugiau papildyta, pasirodė jau nepriklausomybės laikais – 2002-aisiais. Vis dėlto suradusi neutralią formą būti su literatūra, Zaborskaitė palyginti menkai ja pasinaudojo, nors, kaip pati rašo, dirbdama pedagoginiame institute ir gavusi tik literatūros teorijos kursą, visą laiką ilgėjosi literatūros istorijos, tiesioginio gyvo santykio su grožiniais kūriniais. *Eilėraščio menas*, nors ir dukart papildyta (pridėta dvylika interpretacijų, lyginant su pirmuoju leidimu), visgi tėra viena knyga. Turint galvoje visą lietuvių poeziją, kuriamą kelis šimtmečius, knygoje tėra punktyriškai paliesta trisdešimt šeši (1970 buvo 28) poetiniai tekstai, prie daugelio poetų (ir drauge poezijai reikšmingų įvykių) neprisiliesta išvis. Žinoma, galbūt paika priekaištauti, bet priekaištas nejučiomis formuojasi, kai galvoji, jog profesorė ilgėjosi kontakto su literatūra, taip subtiliai jautė poeziją ir mokėjo apie ją kalbėti ne egzaltuota, poetine, bet konkrečia, intensyvia analitine kalba. Norėtusi kelių *Eilėraščio meno* tomų, profesorė galėjo (gal net neakivaizdiniu būdu) išugdyti visą interpretatorių mokyklą, preciziškai įvaldžiusią atidaus skaitymo metodą. Iš atsiminimų knygos kyla įspūdis, kad universiteto katedros išvaikymas profesorei buvo smūgis, po kurio ji visiškai taip ir neatsigavo. Savotiška psichologinė trauma neleido jai patikėti kokia nors drąsesne vizija, pagal kurią būtų galima modeliuoti savo gyvenimą, savo mokslinę veiklą. Tokios vizijos trūkumas, baimė likti apskritai be pragyvenimo šaltinių lėmė gana atsitiktinius užsiėmimus. Profesorės garbei reikia pasakyti, kad ji niekad nesėdėjo rankų sudėjusi ir netgi dirbdama ne visai mielus darbus padarė gerokai daugiau, negu

eilinis žmogus jos situacijoje padarytų. Netikėtai mirus artimam kolegai Jurgiui Lebedžiui, penkerius metus dirbo prie jo nesutvarkytų rankraščių. Dėstydamą literatūros teorijos kursą, parašė teorinį veikalą *Literatūros mokslo įvadas* (1982), ne tik pedagoginio instituto, bet ir visų aukštųjų mokyklų studentams be galo reikalingą knygą. Vandos Zaborskaitės literatūrologinis talentas visiems buvo plačiai žinomas, jos autoritetas – tarp pačių aukščiausių. 8–9-uojų dešimtmečiais ji jau buvo kviečiama į iškilmingus žymiausių rašytojų minėjimus, be jos žodžio buvo neįsivaizduojama rimta konferencija. Tos proginės kalbos, pranešimai, visada labai turiningi, pateikiantys naujų, originalių įžvalgų, taip pat pasakojimai apie amžininkus, recenzijos, įvairūs interviu sudaro jau šiais laikais išleistos dar vienos profesorės knygos *Istorija ir dabartis* (2002) turinį. Tiesa, apie šią knygą Zaborskaitė savo atsiminimuose nekalba. Apskritai jos autobiografija beveik ribojasi 1995 m. data, apie dar vėlesnius laikus galima spręsti tik iš bendrų samprotavimų. O tie samprotavimai nėra optimistiški. Ji, kaip savo laiku Maironis, nusivylė nepriklausomybės tikrove, nors į ją žengė kupina vilties ir tikėjimo: įsijungė į Meilės Lukšienės švietimo reformos projektą, tapo etatine ministerijos darbuotoja. Tiesa, apie darbą ministerijoje, kuris, sprendžiant iš bendro jos santykio su biurokratinėmis struktūromis, negalėjo būti jai mielas, profesorė nekalba, tik apibendrindama konstatuoja, kad ta reforma nepavyko. Nebuvo, kaip ji pastebi, vidinio reformos poreikio, tokio, kuris eitų iš pačios mokyklos, mokytojų. Reforma buvo iš viršaus primesta, intelektualų sukonstruota. Greičiausiai darbas ministerijoje sutrukdė jai dalyvauti literatūros pervertinimo, jos apvalymo nuo ideologijos iškraipymų procese. Vytautas Kubilius jau 1995 m. išleido storiausią knygą *XX amžiaus literatūra*. Zaborskaitės atsiminimuose yra gana platus komentaras, ji objektyviai ir aukštai vertina šį kolegės darbą, nors santykiečiai su Kubiliumi, kita ryškia to paties laikotarpio literatūrologijos asmenybe, toli gražu nebuvo vien šviesių spalvų. Zaborskaitė visada mokėjo sveikai atsiriboti nuo asmeniškumų, objektyviai sumuoti privalumus ir trūkumus. Štai, pavyzdžiui, apie savo kolegės iš pedagoginio Aldonos Vaitiekūnienės monografiją, skirtą Vaižgantui, ji kalba kaip apie nepavykusią. Ir dar daugiau – su tam tikru skepsiu pastebi, jog vis tiek kolegei už tą darbą skubėta suteikti habilituoto daktaro, netrukus – ir profesoriaus vardus. Su nepriklausomybe prasideda simuliakrų epocha.

Į lietuvių literatūros istorijos atnaujinimo procesą Zaborskaitė visgi spėjo įsitraukti jau XXI amžiuje – dalyvavo Juozo Girdzijausko, jos buvusio studen-

to, projekte ruošiant akademinę kolektyvinę literatūros istoriją: parašė straipsnius apie Maironį, Vaižgantą, Krėvę, Balį Sruogą, Vincą Mykolaitį-Putiną. Tie straipsniai – ne visai akademiški, dažnai juose vyrauja polemiskasis pradas – profesorė gina autorius nuo bandymo diskredituoti jų vertę ir vietą literatūros istorijos procese. Ypač tai pasakytina apie Mykolaitį-Putiną, kuris jai visą gyvenimą buvo didžiausias lietuvių autorius.

Mykolaičiui-Putinui atsiminimuose tenka daugiausia dėmesio. Bet apie tai nesinorėtų kalbėti, nes tie puslapiai, ypač antroje knygos dalyje („Pasakojimai“), skirti pažinties ir santykių su Mykolaičiu-Putinu „istorijai“; parašyti nepaprastai subtiliai. Tai gražiausi profesorės atsiminimų puslapiai. Pasakojimas, vertas romano ar meninio filmo. Dviejų unikalių asmenybių ryšyje, kaip dabar iš laiko perspektyvos matyti, būta kažko iš liūdnos ir kartu stebuklinės pasakos. Mykolaitis-Putinas, logiškai galvojant, turėjo žinoti apie dvi svarbiausias Zaborskaitės knygas – *Maironį* ir *Eilėraščių meną*, tačiau atsiminimuose vėlgi nieko apie tai nekalbama (nežinia, ar dėl Zaborskaitės kuklumo, ar profesorius apie tuos leidinius nežinojo), tik minima, kad per radiją girdėjo ir žavėjosi Donelaičio ištraukos interpretacija ir tik vėliau sužinojo, kas yra autorė. Nors, kaip sakyta, apie Mykolaitį-Putiną kalbama nemažai, visgi apsiribojama asmeniniais kontaktais. Bent kiek žinančiam apie Mykolaičio-Putino dvasinių pasekėjų būrį jau poetui mirus atsiminimuose norėjosi aptikti šį tą apie to legendinio ratelio veiklą. Deja, beveik nieko nepasakoma. Tik tiek, kad tokia bendrija buvo.

Vandos Zaborskaitės knygą *Autobiografijos bandymas* sunku pavadinti autobiografija. Tai greičiau atsiminimų knyga. Pasakojimas apie save jame vyrauja, tačiau daug ekskursų, nežymiai, bet kintančios politinės situacijos aiškinimo, tautos savijautos, jos laisvėjimo, kultūrinio alkio, kūrybinių proveržių stebėjimo. Knyga yra nepaprastai vertingas laiko dokumentas. Be abejo, ir moteriškosios autobiografijos pavyzdys. Kartu – testamentinis žodis, atsisveikinimas, kuriam trūksta išbaigtumo, žanrinio grynumo, bet jis savaip iškalbus ir tuo menamu daugtaškiu.